

## TÜRKÇE TIP ZOOLOJİSİ VE TIP PARAZİTOLOJİSİ KİTAPLARI DOLAYISIYLA

*Prof. Dr. Ekrem Kadri UNAT (\*)*

Türkiye’de tıp zoolojisi ve parazitolojisi tarihçesi oldukça iyi bilinmektedir (1, 2). Buna rağmen Veteriner Prof. Dr. Ahmet Merdivenci’nin Biyoloji Dergisinde çıkan “Türkiye’de ilk medikal zooloji kitabı yayınlanışının 100 ncü yılında (1876-1976)” başlıklı yazısı (3) şaşırtıcı ve üzücüdür.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci’nin yazısının ikinci paragrafının birinci cümlesinden başlayalım :

“Tibbin temel ilkelerinden birini oluşturan Tıpsal Zooloji biliminin tıpsal öğretimde bu başlangıçtan ancak 20 yıl sonra 1849-1850 yıllarında programda yer aldığı görülmektedir.”

Bu cümle gerçekte çelişmektedir: 1827 de açılan Tıphanede bile 3. ncü sınıfta zooloji dersi okutulmuştur, (4) ve muallimi Stefanaki veya Stefanos Karateodori’dir. Ayrıca “Tıpsal Zooloji bilimi” terimi de yanlıştır.

Yazıdaki 4. cümle şudur: “Bu öğretmenler (yani İstefanaki ve Pavlaki) tıp okulunda okuttukları tıpsal zooloji dersi ile ilgili her hangi bir yapıt (kitap) yazmamışlar ve bilimsel yayın yapmamışlardır”.

Bu kesin ifade neye dayanmaktadır? Dr. Stefanos Karateodori’nin tarih-i tabii üzerine basılmış bir kitabı bulunduğu Tandalidis’in hazırladığı Rumca bir eserde bildirilmiştir (5). Unutulmamalıdır ki tıp parazitolojisine gelen yol tıp tarihi-

---

(\*) İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji, Parazitoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Kürsüsü Başkanı.

tabiisi ve tıp zoolojisi duraklarından geçmiştir. Yangınların, harpların, göçlerin ve ilgisizliğin bir çok eserleri yok ettiği bir ortamda yukarıki gibi kesin bir karara varılamaz. Dr. İstefanaki'nin bile Dr. Stefanos Karateodori olduğunu uzun araştırmalar sonucu öğrenebildimdi.

Türkçe tıp zoolojisi kitaplarından elimizde bulunanların en eskisi Richard'ın kitabından Dr. Hüseyin Remzi Beyin dilimize çevirdiği İlm-i Hayvanat kitabıdır. Bu kitap hakkında Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji adlı eserimin 26-27 sahifelerinde şunlar yazılıdır:

"Bu eser 1873 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaasında basılmıştır. Bu kitap Fransız tabiiyecisi Richard'ın kitabının Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye tarafından Müfredat-ı Tıp Muallim Muavini Dr. Hüseyin Remziye yaptırılan tercümesidir. Bu kitabın özelliği dilimize batı dillerinden çevrilen ilk büyük zooloji kitabı olmasıdır. Kullanılan terimler Lugât-ı Tıbbiyyeye göredir ..... 608 sahifelik bu kitabın 50 sahifesi (Mebhas-ül didan) yani helmintolojiye tahsis edilmiştir. Burada Protozoa "Hayvanat-ı nakiiye" arasında bulunmaktadır. Bu kitap için Tercüme Nizamnamesi gereğince Dr. Hüseyin Remzi Beye dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı ve 150 Osmanlı altını ödül verilmiştir" (1).

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci bu kitap için şunları yazmaktadır:

"İlm-i Hayvanat "Richard'tan tercüme (Kitabı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul) da basılarak 1873 de yayınlandı. 608 sayfadır. Bu kitapta 50 sayfa "Mebhasül didan" başlığı altında ilksel hayvanlara (protozoonlara) yer ayrılmıştır. Bu yapıtı için yazarına "tercüme nizamnamesi" gereğince dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ve 150 Osmanlı altını hizmet ödülü verildi."

Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere Prof. Dr. Ahmet Merdivenci bu kitabı incelememiş, sık sık kullandığı özel yöntemini uygulamış, kaynak olarak gösteremediği kitabımdaki yazıyı iyi anlamadan değiştirerek özetlemiştir. "Bu kitapta 50 sayfa "Mebhasül didan" başlığı altında ilksel hayvanlara (protozoonlara) yer ayrılmıştır," cümlesi bir yanlış anlamının ifadesidir. Bu kitapta 50 sahifelik mebhasül didan bölümünden önce 12,5 sahifelik nakiiye bahsi vardır ve bu iki bahis birbirinden ayrıdır.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci'nin anmadığı bir kitap Mekteb-i Mülkiye'de 1877 ye kadar 10 yıl İlm-i Hayvanat dersini okutmuş olan Dr. Rifat İsmail

Paşa'nın daha miralay iken Milne-Edwards ve ayrıca Figuilr'nin kitaplarından tercüme ettiği eserdir.

Dr. Macarlı Abdullah Beyin Fransızca olarak yazdığı ve muavini Miralay Ali Raşit Beyin (Fenni Hayvanatı Tıbbiye) adı ile dilimize çevirerek ölümünden sonra 1876 da yayınladığı kitap zamanın bilgisini yurdumuza getirmiştir.

Macarlı Abdullah Beyin Müslüman olmadan önceki adı (Karl Eduard Ham merschmidt')tir ve yurdumuza 1849 da Macar mültecileriyle beraber gelmiştir.

1876 yılında yayımlanmış ikinci bir kitap Hüseyin Remzi Beyin Bouguillon'un Lamarck'ın görüş tarzına göre yazılmış kitabının nakil tercümesidir. Bu kitabın 31. sahifesinde Dr. Hüseyin Remzi Bey Moquin-Tandon'un kitabından, Davaine'in araştırmalarından, van Beneden'in ayrıca Cauvet'nin kitaplarından ekleme er yaptığıını bildirmiştir.

Tarih-i Tabi-i Tıb-bi-Kısmı evvel İlm-i Hayvanat kitabı hakkında Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Zoolojisi ve Parazitolojisi adlı eserimin 27. sahifesinde şunlar yazılmıştır:

" ..... , Sultan Abdülaziz'in son zamanında (1876)'da basılan bu kitap için de Dr. Hüseyin Remzi Beye yüz Osmanlı altını ve üçüncü rütbeden mecidiye nişanı mükâfat verilmiştir.

Bu kitap basit hayvanlardan insana doğru sıralanmıştır. İçinde "hayvanat-ı iptidaiye" ayrı bölüm olarak alınmış ve zamanına göre bulgular iyi sıralanmış, bakteriler "vibriyoniye" olarak yazılmıştır

Bu kitabın muhtelif yerlerine Dr. Hüseyin Remzi Bey ilâveler yapmıştır. 545 sahifenin 44 sahifesi helmintolojiye tahsis edilmiştir (Sülükler hariç)."

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci bu kitap hakkında şunları yazmaktadır :

"1876'da yayınlanan "Tarih-i Tabi-i Tıb-i Kısmı Evvel İlm-i Hayvanat" (Bouguillon'dan tercüme) başlıklı kitap 545 sayfadır. Burada 44 sayfa solucanlara ve ilkel hayvanlara ayrılmıştır. Bu kitabı içinde yazarına üçüncü rütbeden mecidiye nişanı ile 100 Osmanlı altını hizmet ödülü verildi".

Görülüyor ki Prof. Dr. Ahmet Merdivenci Hüseyin Remzi Beyin yaptığı ilâveleri zikretmemiş ve solucanlar bahsına ilksel hayvanları da katmıştır. Halbuki bu kitapta Hayvanat-ı İptidaiye (yani ilksel hayvanlar) 8-14 ncü sahifelerde ve helmintlerden ayrı olarak bildirilmiştir.

Bu kitap 1880'de ikinci defa ilaveli olarak basılmıştır.

Hüseyin Remzi Beyin Hayvanatın Teşrih ve Fizyolojisi adlı kitabı tıp okulları için değil Darüşşafaka'nın 6 ncı sınıfı için yazılmıştır.

Bilindiği üzere Dr. Hüseyin Remzi Bey 1886 yılında Dr. Zoeros Paşa ve Baytar Mektebi muallimlerinden Kaymakam Hüseyin Hüsnü Bey'le birlikte kuduz aşısını ve mikropları öğrenmek, Sultan II. Abdülhamit'in nişanını Pasteur'a ve 10 000 Fransız Frangını kurulmasına çalışılan Enstitünün ilgililerine vermek üzere Paris'e gönderilmiştir. Dr. Hüseyin Remzi Bey burada yalnız kuduz aşısını ve bakteriyolojideki yenilikleri öğrenmekle kalmamış, tıp zoolojisi ve parazitolojisi öğretimini ve ilerlemeleri de incelemiştir. Hüseyin Remzi Bey (Durus-u İlm-i Hayvanat-ı Tıbbiye) adlı eserini kitap hazırlanıncaya kadar yararlanmak üzere yeni buluşları sunmak amacıyla 1889 da bastırılmıştır.

Dr. Hüseyin Remzi Bey'in önemli bir eseri 1893'de basılan İlm-i Hayvanat-ı Tıbbiye'dir. İkinci kısmının adı "Gayrı Fıkariye ve Tüfeylat-ı Hayvaniye" olup Fransızca olarak şunlar yazılıdır: Dr. H. Remzi Bey - Zoologie Médicale, 8me Section Invertebrés et Parasitologie." Bu, üzerinde parazitoloji yazılı Türkçe ilk eserdir.

1960 dan beri üzerine dikkati çektiğim (6) bu kitabın başında bulunan ifade kısmında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane İlm-i Hayvanat Muallim muavini Hüseyin Hulusi'nin bildirdikleri ilginçtir :

Türkiye'ye, zamanının tıp zoolojisi ve parazitolojisini getiren ve bunlar hakkında mikroskopla tatbikat dersi veren ve verdiren Dr. Hüseyin Remzi Bey'dir. Adı geçen kitabın "Mukaddeme" sinin 14 ncü sahifede de bu sırada müze ve lâboratuvarın bulunduğu fakat hayvanat bahçesinin bulunmadığı yazılıdır.

Üzerinde durduğumuz eser 1890 'nın bilgilerinin memleketimizde okutmakta olduğunu göstermektedir. Kitapta Lamarckisme, Darwinisme ve kalıtım konuları üzerinde de uzun uzun durulmuştur.

Bu kitapta yabancı arařtırcıların katkıları isimleri zikredilerek, sık sık bildirildiđi gibi 1960'da iřaret ettiđim üzere (6) řahsi mūřahadeler ve yerli bilgilere de önem verilmiřtir. Sōz geliři 1858'de Brūksel Oftalmologlar Kongresine Kadri isimli bir gōz hekiminin takdim ettiđi bir gōz filaryası vak'ası (Cilt 2, sahife 157), 1877 'de Mustafa Asım Pařa'nın Yemen tarafına sevkettiđi askerlerin arasında % 75 nisbetinde ve 1500 kiřide drakunkulyaz gōrūldūđū (Cilt 2 sahife 172) Okmeydanındaki sūlūk gōlūnde bir çok Limnatus nilotica'nın bulunduđu (Cilt 2, sahife 203), yazıldıđı gibi Oftalmolog Dr. Abdunnur Beyin 1879 ve 1886 senelerindeki Cysticercosis cellulosa vak'alarını da ōđrenmekteyiz.

Vet. Ord. Prof. İsmail Hakkı Beyden bahsederken Veteriner Muzaffer Berkmen (7) ve Veteriner Prof. Dr. Hasan řūkrū Oytun'' Tıbbi Zooloji derslerini bir kaç sahilelik karıřık yılan ve kaplan hikāyelerinden kurtardı'' diye yazarlar. Bu dūřūnceye Veteriner Parazitolog Doç. Dr. Ahmet Merdivenci de 1965 de yayınladıđı bir yazıda katılmıřtır (10). Macarlı Abdullah Beyin ve Hūseyin Remsi Bey'in yıllar ōnce basılan ve okutulan kitapları ortadadır ve ileri sūrūlen iddealar asılsızdır.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci'nin yazısının 112 nci sahilesinde bildirdiği gibi memleketimizde ilk zootekni kitabını Ord. Prof. İsmail Hakkı Bey değil, Dr. Hūseyin Remsi Bey yazmıştır. Baskı tarihi 1304 (1887) dır. Halbuki Ord. Prof. İsmail Hakkı Beyin Fen-ni İhtina (Zootekni) kitabı 1906'da basılmıştır.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci'nin yazısının 111 nci sahilesindeki ''1902'de Binbařı Dr. Hulusi Rařit Bey Darūlfūnūn Tıbbiye-i řahanede İlm-i hayvanat-ı Tıbbi Muallimliđine atandı.'' cūmlenin dođru řekli řudur''. 1902'de Binbařı Dr. Hulusi Rařit Bey, Darūlfūnūn Tabiiye řubesi İlm-i hayvanat muallimliđine atandı.''

Muallim Dr. Hulusi Rařit Beyin eserleri ile Veteriner Ord. Prof. İsmail Hakkı Bey'in eserleri arasındaki en önemli fark birincinin gerek 1902'de yayımladığı ''İlm-i Hayvanat-ı Tıbbi'' ve gerekse 1928'de bastırıldığı ''İlm-i Hayvanat-ı Tıbbi ve Parazitoloji'' adlı kitaplarında yararlanılan kaynaklar yazıldığı halde ikincinin ''İlm-i Hayvanat-ı Tıbbiye ve Ziraiye'', ''İlmi- Tūfeylat (Parazitoloji) de Tatbikat-ı Hūrdebiniye'' ve yarım kalmış olan ''Parazitoloji'' adlı eserlerinin nereden veya nerelerden yararlanarak yazıldığının bildirilmemesidir.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci'nin Ord. Prof. İsmail Hakkı Bey'den bahs aan ilk cūmlesi de yanlıřtır:

"Muallim Veteriner İsmail Hakkı Bey (1873-1939) 1899 (13 Aralık 1315) yılında Darülfünun Tıbbiye-i Şahane'de İlm-i Hayvanat-ı Tıbbi dersini okutmakla görevlendirildi."

Muallim Veteriner İsmail Hakkı Bey 1899 yılında Tıbbiye-i Şahane'ye değil Askeri Baytar Mektebine hoca tayin edildi. Ayrıca 1899 'da Tıp Mektepleri Darülfünun dışında idi.

Ord. Prof. İsmail Hakkı Bey yurdumuzda Tıp Zoolojisinden ayrı ve müstakil bir parazitoloji kürsüsü kurulmasının savaşı ve öncüsüdür. Bu konu üzerine yazılar yazmıştır. Ne yazık ki Prof. Dr. Ahmet Merdivenci "Türkiye'de Veteriner Parazitoloji Tarihi" adlı eserinde "Türkiye için Parazitoloji'nin bilimsel sağlık ve ekonomik önemi üzerine yazılanlardan örnekler" in arasına Prof. İsmail Hakkı Bey'den hiç bir şey almamıştır. Prof. Dr. Ahmet Merdivenci'nin Ord. Prof. İsmail Hakkı Bey'e karşı saygısının samimi olduğu şüphelidir. Eğer böyle olsaydı 1969'da "Türkiye'de İnsanlarda Blastocystis hominis'in varlığı ve bu organizmanın yapı özellikleri" adıyla yayınladığı yazısında (12) bu organizmanın Türkiye'de varlığına ilk defa 1928'de Prof. İsmail Hakkı Bey'in işaret ettiğini (13) bildirir, ilk saptamanın kendisi tarafından yapıldığını yazmazdı. Eğer bu saygıda samimi olsaydı Türkiye Parazitleri ve Parazitoloji Yayınları adlı 1970 tarihli kitabının 4-5 inci sayfelerinde "Türkiye'nin Parazitoloji Hocaları ve Bilimsel Etkinlikleri" adıyla hazırladığı garip cetvelde kendisini İsmail Hakkı Bey'den çok yüksek olarak sunmaz ve 1976'da bastıracağı (Türkiye'de Veteriner Parazitoloji Tarihi) adlı kitabında da böyle hareket etmezdi.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci "Türkiye Üniversiteleri Tıp Fakültelerinde kişisel nedenler üzerine açılan gene kişisel nedenler üzerine kapatılan veya öğretimi kısıtlanan Parazitoloji kürsülerinin bu serüven nedenleri acaba nelerdir?" diye sormaktadır.

Bu nedenler Üniversitelerin dosyalarında bulunmaktadır; incelenmesi çok yararlı olur. Yalnız İstanbul Üniversitesi Parazitoloji Enstitüsünün ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Parazitoloji Kürsüsünün kapanmasında, ayrılan hocaların yerini alacak öğretim üyesi yetiştirilmemiş olmasının etkisi yok mudur? Veteriner Ahmet Merdivenci başvurduğu Veteriner Prof. Dr. Hasan Şükrü tarafından asistanlığa bile alınmamıştır. "Türkiye Veteriner Parazitoloji Tarihi" adlı eserinin 143 ncü sayfasındaki listede kendisi için ayrılan satırın gerçekte ilişkisi yoktur.

Ord. Prof. Dr. H. Braun'un tutumu hiç te Prof. Dr. Ahmet Merdivenci'nin bildirdiği gibi olmamıştır. Ord. Prof. Dr. H. Braun Parazitoloji Enstitüsünün kapanmasını istememiştir, fakat bu dersi okutması emredilince kabul etmiştir. Vatansız olarak Türkiye'ye gelen bu zatın işinden başka dayanağı da yoktu. Ord. Prof. Dr. H. Braun Frankfurt a. m. deki Hijyen Enstitüsünde ve ayrıca Afrika'da protozooloji de çalışmıştı. Bu konuda E. Teichmann ile yapılmış ve yayınlanmış çalışmalarları vardı.

Ord. Prof. Dr. H. Braun yurdumuzda da (15) parazitoloji araştırmalarına girişmiştir. Zoolog Ernst Caspari ile beraber Culex ve tahtakurularının bakteri infeksiyonlarını bulaştırması ve ayrıca patojen miktoplar ve solucan yumurtalarının meyve ve sebzelerde ne şekilde öldürülebileceğini araştırmıştır.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci Ord. Prof. Dr. H. Braun'un kitaplarından bahsederken "..... bu yapıtların başlığında "Parazitoloji" sözcüğü bulunmakta, yapıtların içinde ise insanın parazitlerinden ve oluşturdukları parazitozlardan hemen hemen bilgi bulunamamaktadır" demektedir.'

Ders kitapları zamanının müfredat programlarına göre yazılır.

Ord. Prof. Dr. H. Braun hiç bir kitabında ve hatta yazısında enstitünün adı içine parazitoloji kelimesini yazmamıştır. Öğrenciler tarafından 1935-36 yıllarında bastırılan ders notlarını kapsayan kitaba (Mikrobioloji, Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi) adını Doçent Dr. Vefik Vassaf yazmıştır ve kendisi için de (Türkçeye Çeviren ve Derleyen) demiştir. Ord. Prof. Dr. H. Braun bu kitapla ilişkisi olmadığını Doç. Dr. Vefik Vassaf'a bildirmiştir.

Ölümler kendilerini savunamaz; bu, yaşayanların görevidir.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci'nin eleştirdiği diğer kitapların yazarları yaşamaktadırlar. Onlar isterlerse açıklamalar yapabilirler. Ben kendi kitaplarım hakkında bir kaç söz yazmak istiyorum:

1944'de "Tıp Talebeleri ve Hekimler için Helminoloji" adlı kitabımı Ord. Prof. Dr. H. Braun'un müsadesini alarak yazdım ve bunu Tıp Fakültesi yayımladı. Bu yıllarda bir eserin bastırılması için onu önce dil ve sonra bilim komisyonunun incelenmesinden geçmesi gerekirdi. Bu kitabımın birinci baskısının adı, Tıbbi kelimesi Türkçe sayılmadığından dolayı, "Tıbbi Parazitoloji" olmadı.

Prof. Dr. Ahmet Merdivenci bu kitap ve bunun ikinci baskısı için "Doç. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın yazdığı Tıbbi Helminoloji (Ders Kitabı) 1944 yılında yayınlandı. Bu yapıt yeni Türk harflarıyla yazılmış kendi alanında ilk ders kitabıdır.

Bu kitabın 1951 yılında yapılan ikinci basımında örnek olarak alınmış olan E. C. Faust'in "Human Helminthology" (1949) yapıtının geniş ve etkili yansıması dikkati çekmektedir .....

Hiç bir ciddi bilim kitabı kaynaksız olarak yazılmaz ve hiç bir ciddi bilim adamı yararlandığı kaynakları saklamaz ve saklamak için kelimeleri, cümleleri ve resimleri değiştirmeğe kalkışmaz. Bu kitabımda ve diğer parazitoloji kitaplarımda yararlandığım kitapların ve diğer kaynakların listesi bildirilmiştir. Unutulmamalıdır ki ben tekâmülümü Amerika Birleşik Devletlerinde yaptım. Bu ülkeye gittiğim zaman doğenttim, eksiklerimi ve yurdumuzun durumunu yakından bilmekte idim. Bir çok Mikrobiyoloji ve Parazitoloji kurslarına devam ettim ve bunları, gerektiğinde imtihan vererek, başarıyla bitirdim. Üç yıl Türkiye için hazırladım; yalnız üniversitelerde ve halk sağlığı laboratuvarlarında değil, ilgili müzelerde de çalıştım. Bir çok yayın inceledim ve birlikte yüzlerce ayrı baskı getirdim. Benim ikinci baskı helmintholoji kitabımın örneği birinci baskısıdır ; O, birincinin yeni öğrendiklerimin ve gördüklerimin ışığı ile değiştirilmiş, büyütölmüş ve yenileştirilmiş şeklidir ve elbet onda "Amerikan Parazitolojisi"nin ve kitaplarının etkisi olacaktır. İkinci baskıda yararlandığım kaynaklar olarak, biri E. C. Faust'un "Human Helminthology" adlı kitabı olmak üzere 15 yeni kitap ve 197 tane metinde yeri bildirilmiş ve numaralanmış seçkin yayın vardır ve bunların hepsi tarafımdan iyice okunmuştur. Parazitolojiyle ilgili bütün kitaplarımda Türkiye sorunları en öne alınmış, en yenilikler yurda getirilmeğe gayret edilmiş, hiç biri daha öncekinin "tıpkısı" olmamış, tıp parazitolojisinin mihverinin parazitlerden insan vücudundaki parazitliğe kaydığı açıkça belirtilmiş, "Tıbbi Parazitoloji Ders Kitabı" adlı eserimin ön sözünde bu gelişim üzerinde durulmuş (16) ve her birinde kaynak kitaplar ve yayınlar bildirilmiş, metinde kullanıldığı yer numaralarla gösterilmiştir. Ne yazık ki bu zor yolda Prof. Dr. Ahmet Merdivenci yürüyememiştir. Ben isterdim ki onun kitaplarında da yerli ve yabancı kimsenin hakkı yenmesin; memleketimizde yapılan ilgili çalışmalar ve ileri adımlar, metinlerin sonuna gelişi güzel doldurulmuş yayınların içinde gömölmesin, açıkça ve numaralı olarak belirtilsin.

Eleştirdiğim bu yazı, onun yayınlarından bir örnektir.

#### KAYNAKLAR

- 1 - UNAT, E. K. : Osmanlı İmparatorluğunda Zıp Zoolojisi ve Parazitolojisi. İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayınları. Rektörlük No. 1577. Dek. No. 8 (65 sahife), 1970.
- 2 - UNAT, E. K. : Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Elli Yılında Tıp Parazitolojisi (1923-1972). İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları. Rek. No. 1892. Dek. No. 22, (148 sahife), 1973.
- 3 - MERDİVENCİ, A. : Türkiye'de ilk Medikal Zooloji kitabı yayınlanışının 100'ncü Yılında (1876-1976). Biyoloji Derg. Acta Biologica. 26(): 109-123, 1976.



- 4 - RIZA TAHSİN. Mir'atı Mekteb-i Tıbbiye. Dersaadet. 1912.
- 5 - TANDALIDIS, I. : Doktor Stefanos Karateodori'nin hayatı. İstanbul (Rumca) 1868.
- 6 - UNAT, E. K. : Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki Tıbbi Zooloji ve Parazitoloji Hocaları. Acta Neuro-Psychiatrica. Eylül-Aralık 1959. Ocak-Aralık 1960 Ayrı baskı. Kader Basımevi S : 505-520, 1960.
- 7 - BEKMAN, MUZAFFER. : Veteriner Hekimliğimizin Büyükleri (Biyografi). İstanbul Marifet Basımevi. S. 132, 1945.
- 8 - OYTUN, HASAN ŞÜKRÜ. : Genel Parazitoloji ve Helmintoloji T. 4. Tarım Bakanlığı Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü. Ders Kitabı Sayı 27. S:15, 1945.
- 9 - OYTUN, H. Ş. : Tobbi Parazitoloji. Genel Parazitoloji, Protozooloji ve Helmintoloji. Briciin Cilt Birinci Bası. S:15. Ankara 1949.
- 10 - MERDİVENCİ, A. : Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı (Çelebi)'nin 25'nci Ölüm Yıldönümünde (1783-1939). Türk Biyoloji Derg. 15 (1-2): 1-8, 1965.
- 11 - MERDİVENCİ, A. : Türkiye'de Veteriner Parazitoloji ve Tarihi. (Veteriner Parazitoloji Öğretiminin 100'ncü Yılında (1876-1976). İstanbul, 1976.
- 12 - MERDİVENCİ, A. : Türkiye'de İnsanlarda Blastocystic hominis'in varlığı ve bu organizmanın yapı özellikleri. İst. Ü. Tıp Fak. Mec. 32 (4): 501-108. 5969.
- 13 - İSMAİL HÂKKI. Ueber die Verbreitung von Darmparasiten in der Turkei. Centralblatt für Bakteriologie, Parazitekunde and Infektionskrankheiten., (Originale) 108-393-394, 1928.
- 14 - MERDİVENCİ, A. : Türkiye Parazitleri ve Parazitolojik yayınları. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayınları Rek. No. 1610, Dekanlık No. 9 İstanbul 1970.
- 15 - UNAT, E. K. : Ölümünün Onuncu Yılında Ord. Prof. Dr. H. Braun'ı Hatırlayış. Cerrahpaşa Tıp Fak. Derg. 4 (3): 294-310, 1973.
- 16 - UNAT, E. K. : Tıbbi Parazitoloji Ders Kitabı. İst. Üniv. Tıp Fakültesi Yayınlarından. Rektörlük No. 847. Dekanlık No. 39. Kutulmuş Matbaası 1960. 738 sahife).